

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וארא, תשס"ז
מספר 687מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ראש חודש – חג הנשים

ראש חודש קשור קשר אמיץ לנשים, ואילו הקשר בינו לגברים נראה רופף למדי. הבדל זה מתמיה בייחוד לאור הכלל התלמודי הנודע: "כל מצות עשה שהזמן גרמא – נשים פטורות".¹ והלוא ראש חודש הוא מן המצוות שהזמן גרמן.

מכמה מקורות עולה שנשים אכן הקפידו על שמירת ראש חודש. אחד מהם הוא הסיפור על האישה השונמית. משאלת בעלה "מדוע את הלכת אליו (אל הנביא) היום, לא חדש ולא שבת" (מל"ב ד:כג) מתברר שאילו היה אותו יום ראש חודש, הייתה הליכתה אל הנביא סבירה ומובנת.² הקשר בין נשים לראש חודש מתבטא אף במנהג של הנשים שלא לעשות מלאכה בראש חודש. בירושלמי שנינו: "מנהג שנוהגות הנשים שלא לעשות מלאכה בראש חודש, מנהג טוב ונכון הוא".³ מעצם אזכור המנהג הזה בירושלמי למדים שזה היה מנהג נפוץ בין הנשים, והירושלמי משבח, ומדבריו נלמדת גם הלכה: אל לו לבעל לכוף את אשתו לעשות מלאכה בראש חודש, כיוון שמנהג הנשים שלא לעשות מלאכה בראש חודש מנהג נכון הוא.⁴ כלומר נשים לא רק ציינו את ראש חודש אלא אף שיוו לו אופי חגיגי באי עשיית מלאכה. על זה כותב הרב חזקיה די סילוואה:⁵

נראה לי דלאנשים ראש חודש הוא כשאר ימות החול, ואם נהגו שלא לעשות בו מלאכה, הווי מנהג בורות ולא בעי התרה, וזוהי המעלה שניתנה לנשים שאם ירצו שלא לעשות מלאכה בראש חודש, הוא מנהג טוב ואין לבטלו.

יש להבין את דבריו של בעל ה"פרי חדש" על רקע הדין שאדם הנוהג מנהג מסוים אינו יכול לבטלו ללא קבלת היתר מחכם שיתיר לו את נדרו, גם אם לא קיבל אותו עליו בנדר. בעל ה"פרי חדש" סבור שמנהגן של הנשים שלא לעשות מלאכה בראש חודש מנהג טוב הוא וראוי, אבל הגברים הנוהגים כך – אין מנהגם אלא מנהג בורות שאין לו כל תוקף הלכתי. לפיכך גברים שביקשו להחמיר על עצמם ונהגו כך, יכולים לבטל את מנהגם אף ללא היתר של חכם,⁶ שכן אין זה מנהג חסידות. אבל נשים החפצות להתיר את מנהגן זה אין מתירים להן.⁷

¹ ברכות כ ע"ב.

² הרי"א הלוי (דורות ראשונים, חלק א כרך שלישי פרנקפורט תרפ"ו, הערות צ-צא עמ' 326 ואילך) סבור שההליכה אל הנביא בראש חודש הייתה כדי "לשמוע בלימודים ולקבל תוכחת מוסר". אם כן, למה הלכה השונמית לבדה? רש"י על סוכה כו ע"א אומר שהיו שתי מטרות לביקור אצל הנביא: שמיעת דרשה והקבלת פני רבו, כנראה כדי לכבדו ולקבל את ברכתו. וייתכן שדי היה לבעלה של השונמית שתקבל היא את הברכה גם עבורו. פסחים פ"ד ה"א; תענית פ"א ה"ו.

³ כך קובע הב"ח בטור או"ח תחילת סימן תי"ז.

⁴ פרי חדש סי' תיז. הרב סילוואה היה רבה של ירושלים במחצית השנייה של המאה ה-17.

⁵ שו"ע יו"ד סי' ריד ס' א.

⁶ ראו בספר משא מלך לרבי יוסף בן עזרא, שנת שס"א דף נט עג ובמהדורת י. שפיגל, ירושלים תשמ"ט עמ' רטו. יש כאן דבר תמוה, שכן נשים המבקשות לקיים מצוות עשה שהזמן גרמן (אף שהן פטורות מהן מעיקר הדין) ואף לברך עליהן (לדעת האשכנזים), הרשות בידן ואף יקבלו שכר על קיום המצווה. ראו תוספות חולין ק ע"ב וכן י.

ראש חודש – שכרן של הנשים

חכמים רואים בראש חודש מתן שכר לנשים: "נתן להם הקב"ה שכרן שיהיו משמרות ראש חודש יותר מן האנשים"⁸. על מה מגיע לנשים שכר, ומדוע שכר זה הוא שמירת ראש חודש דווקא? יש כמה דעות בעניין זה. בפרקי דרבי אליעזר כתוב:⁹

דן אהרון דין בינו לבין עצמו. אמר: אם אני אומר להם תנו לי כסף וזהב, מיד הם מביאים, אלא הריני אומר להם תנו נזמי נשיכם ובנותיכם, ומיד הדבר בטל, שנאמר: 'ויאמר אהרון פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם... והביאו אלי' (שמ' לב:ב) ולא רצו ולא קיבלו עליהן ליתן נזמיהן לבעליהן, אלא אמרו להם: לעשות שיקוץ ותועבה שאין בו כוח להציל, לא נשמע לכם.¹⁰ ונתן להם הקב"ה שכרן בעוה"ז שהן משמרות ראשי חודשים יותר מן האנשים... ראו האנשים שלא שמעו הנשים להם... מה עשו... פרקו את נזמיהם אשר באזניהם ונתנו לאהרון, שנאמר: 'ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב אשר באזניהם וביאו אל אהרון' (שמ' לב:ג). אשר באזני נשיהם אין כתיב כאן, אלא אשר באזניהם.

מדרש זה משמש מקור לפירוש דברי שלמה המלך "ואשה בכל אלה לא מצאתי" (קה' ז:כח) כדברי שבח לנשים שלא כפשט הכתוב, ומשמעם – שבתוך כל האומרים "אלה א-להיך ישראל" (שמ' לב:ד) לא נמצאה אישה.

רבי יוסף חיים מבגדד מסביר בספרו "בן איש חי" את הפסוק הקודם בקהלת: "ראה זה מצאתי" (ז:כז). לדבריו, "ראה" מכוון למצוות קידוש החודש על פי הראייה, ומילת "זה" בגימטריא היא 12. מכאן רמז ל"ב השבטים שבשל מעשה העגל איבדו את זכותם לקבל י"ב ראשי חודשים שהיו אמורים להיות מועדים, ואילו הנשים זכו בראשי החודשים מפני שלא השתתפו בחטא העגל. ומוסיף ה"בן איש חי":

ובזה יובן הטעם מה שכתוב 'אשת חיל עטרת בעלה' (מש' יב:ד), הואיל וזכתה בראש חודש שהוא ראש ועטרה לחודש... ובזה יובן רמז הכתוב 'אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה' (תה' קיח:כב), פירוש – האישה נקראת אבן כי היא קרקע העולם... 'מאסו הבונים' – החכמים שנקראים בונים... שתיקנו כל יום ברכה לברך 'שלא עשני אשה', אך באמת הייתה לראש פינה כי זכתה לראש חודש, מה שלא זכו לו האנשים... ומזה תבין כמה האישה צריכה להיזהר בקדושת ראש חודש... כי בכמה מצוות הנשים טפלים לאנשים ורק בזאת הנשים הם עיקר יותר מן האנשים.

סיבה אחרת למתן שכר זה לנשים מביא רבי דוד אבודרהם, ואלה דבריו: ובמדרש אומר על שם שנזדרזו הנשים לנדבת המשכן, שנאמר: 'ויבאו האנשים על הנשים' (שמ' לה:כב), והוקם באחד בניסן ולא רצו להביא נזמיהן לעגל, נתן להם שכרן שהם משמרות ראשי חודשים.¹¹

כיוצא בזה כתב גם הרא"ה מלוניל והוסיף: "ולכן נקבע להם ראש חודש ליום טוב, וי"א זה ראש חודש ניסן שבו הוקם המשכן, ואגב אותו ראש חודש משמרות כל ראשי חודשים"¹². בדברי ה"בן איש חי", אבודרהם והרא"ה מלוניל יש תשובה על השאלה מדוע קיבלו הנשים את שכרן בשמירת ראשי חודשים דווקא. אך קישור זה עיקרו טכני. רבי יהודה, אחיו של רבי יעקב בעל הטורים, נותן טעם מהותי מאלה, וזה לשונו:¹³

לפי שהמועדים נתקנו כנגד האבות; פסח – כנגד אברהם, שבועות – כנגד יצחק, סוכות – כנגד יעקב, י"ב ראשי חודשי השנה (שגם הם נקראים מועדים) – כנגד י"ב שבטים. וכשחטאו בעגל ניטלו מהם וניתנו לנשותיהם לזכר שלא היו באותו חטא.¹⁴

תירוץ אחר לגמרי לקשר בין הנשים לראש חודש כותב רבי יצחק מוינא בספרו "אור זרוע":¹⁵

תא-שמע, הלכה, מנהג ומציאות באשכנז 1100-1350, ירושלים תשנ"ו, עמ' 262-279. אם כן, צריך היה להיות גם הפוך – שגברים יוכלו לנהוג מנהגי נשים, והדבר ייחשב להם למנהג טוב. אך לא כך סובר בעל פרי חדש.

מאמר זה מצוטט ממקורות אחדים. למשל, רש"י מגילה כב ע"ב, וראו עוד במקורות שהביא מרמרשטיין במאמרו "קידוש ירחים דרבי פנחס", הצפה לחכמת ישראל שנה ה' בודפסט תרפ"א עמ' 234.

פרקי דרבי אליעזר עם פירוש ר' דוד לוריא (הרד"ל) ורשה 1952, דף קז.

כלומר לא רצו להקדיש תכשיטיהן לע"ז, שכשרות וצדיקות היו מן הגברים. ראו הרד"ל שם.

מחכמי ספרד. ספרו אבודרהם נתחבר בשנת 1340. הציטוט לקוח ממהדורת ירושלים תשכ"ג, עמ' קצ"ז.

רבי אהרון הלוי מלוניל, אורחות חיים, מהדורת ירושלים תשט"ז, עמ' קנ"ג.

מובא בטור או"ח סי' תי"ז בשמו.

על הסבר זה התפתח דיון רבני נרחב שבמרכזו השאלה מה היה טיבו של יום ראש החודש קודם חטא העגל. ראו ב"י על הטור (שם); ט"ז בשו"ע שם; ב"ח, בית חדש שם, ועוד.

זיאטמור תרכ"ב, הלכות ראש חודש סי' תנ"ד.

תדע לך שבכל חודש וחודש האישה מתחדשת וטובלת וחוזרת לבעלה והיא חביבה עליו כביום החופה. כשם שהלבנה מתחדשת בכל ראש חודש והכל מתאווין לראותה... ולכך הווי ראש חודש יום טוב של נשים.

הקשר ללבנה אינו נחלת נשים בלבד, אלא כל ישראל קשורים בה שכן הם מונים ללבנה, לפיכך הם זוכים בכוח סגולי של התחדשות תמידית. ואולם הקשר שבין הנשים ללבנה אמיץ מאוד. אולי משום כך דימה שלמה המלך את יופייה של האישה ללבנה, באמרו: "יפה כלבנה" (שיה"ש ו:י).
שלא כגישה הרבנית שנסקרה לעיל, הספרות הקראית מבטאת גישה הפוכה – זלזול מוחלט בנשים: ¹⁶ "והנה הנשים העצלות, האלמנות והטפלות יש להן מנהג ואינן עושות מלאכתן בראש חודש, והן חושבות שהוא באיסור, וזה מצד עצלותן וסכלותן, ועוברות בלא תוסיפו".¹⁷
הזיקה החזקה שהייתה בעבר בין נשים ובין ראש חודש התרופפה בדורות האחרונים, אף שהנשים הן שהעבירו את המסורות בדבקות ובעקשנות מדור לדור. אולי יש מקום לחדש זכר למנהג הנשים במתן צביון חגיגי לראשי החודשים מזה הנהוג היום.

ד"ר דבורה אושפיזאי
המרכז ללימודי יסוד ביהדות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

¹⁶ רבי אליהו בשאצי, אדרת אליהו, קושטא 1530, מהד"צ ישראל תשכ"ו, עמ' 67.

¹⁷ וראו דברי חוקרים בני זמננו בעניין זה: ש"מ רובינשטיין, קדמוניות תרפ"ו, עמ' 27-24; ח' טשרנוביץ, תולדות ההלכה, ניו יורק תרצ"ה, עמ' 241; ע"צ מלמד, פרקי מנהג והלכה, ירושלים תש"ך, עמ' 14 הערה 41; מ"צ סגל, "אמונות ישראל מלפני סיני", תרביץ ל (תשכ"א), עמ' 313.